

Egy óriás vállán

Harmathy Attila Memorial Lecture, 2023. október 5.

A Magyar Tudományos Akadémia 1993-ban választotta levelező tagjává Harmathy Attilát, aki Az állam gazdasági szerepvállalásának jogi tükröződése című székfoglaló előadását a nagy elődökről való megemlékezéssel kezdte 1994. április 22-én.ⁱ Amint elmondta, pályája ezen újabb állomásához érkezve előszámlálta az MTA korábbi jogász tagjait, ennek nyomán pedig közvetlen tapasztalattá vált számára is a gyakran hallott mondás igazságtartalma, miszerint „óriások vállán állunk”. A következőképpen fogalmazott: „Az elődök megteremtették az alapokat, formálták gondolkodásunkat, és az ember úgy érezheti, hogy nemcsak az édesapja és édesanyja életét folytatja, hanem – talán anélkül, hogy észre is venné – átveszi az elődök eredményeit, vállukra állva nézhet körül. Milyen magasra lehet így kerülni, és milyen messzire lehet így ellátni?”ⁱⁱ

A tudományos közösségre egyébként is jellemző, hogy egy-egy kerek évforduló, szakmai mérföldkő vagy jubileumi születésnap alkalmából nyilvánosan is nagyrebecsülését fejezi ki az egyéniségükből fakadó tudásuk, teljesítményük, alázatuk vagy iskolateremtő tevékenységük okán kiemelkedő tagjai: a korábbi nagy elődök méltó utódai, a majdani nagy elődök iránt. A kollégák, tanítványok és pályatársak ilyenkor – az I. világháború előtt Németországban, az ún. Festschriftokkal indult akadémiai-egyetemi hagyományokhoz hűen – kifejezetten a jeles alkalomra szervezett tudományos üléssel, illetőleg szerkesztett kötettel róják le tiszteletüket az adott területen meghatározót alkotó személyiség előtt. A magánjog-tudomány területéről hozva példát – hogyan is lehetne ez másképp –, Grosschmid Béni nyolcvanadik születésnapjára a Magyar Jogász Egylet 1931 novemberében nagyszabású ünnepséget rendezett, tanítványai Szladits Károly vezetésével 1932-ben pedig új kiadásban jelentették meg Fejezetek kötelmi jogunk köréből című korszakos művét, további két kötetnyi terjedelmű glosszával toldva meg az egyébként is robusztus,ⁱⁱⁱ Vékás Lajos által James Joyce Ulysseséhez hasonlított alkotást.^{iv} Ez a hagyomány, a „barátok könyvének” (liber amicorum) megjelentetése az akadémiai-egyetemi világban azóta is él, külföldön és hazánkban egyaránt.

A kimagasló személyiségek előtti tiszteletadásnak szomorú apropót ad a kimagasló személyiség távozása. A tiszteletadáshoz ezekben az esetekben szükségképpen a megemlékezés, az eltávozott személy gondolatiságának, eszmei hagyatékának a továbbvitele, ápolása és élénken tartása iránti igény társul. Az utódok, a mestert követő nemzedék tagjai felismerik és tudják, hogy ennek a gondolatiságnak és hagyatéknek az átörökítése azok számára, akiknek már nem állt módjukban közvetlenül is a nagyszerű kolléga, tanár és pályatárs szellemi holdudvarához tartozhatni, közvetlenül is a vállára állni, már az ő feladatuk és felelősségük is egyben. Távozásával a kimagasló személyiség maga is nagy előddé válik, akinek eredményeit az utána következők átveszik, és akiknek a sora – miként Harmathy Attila is írta – ekként alkot láncolatot.^v

Harmathy Attila professzor, akadémikus 2022. augusztus 30-án hunyt el, személyében pedig olyan nagy elődtől kényszerült búcsút venni szűkebb és tágabb, emberi és szakmai közössége, akinek válláról jogász- és tudósgenerációk hosszú sora tekinthetett messzire, és tudhat majd messzire látni a jövőben is. Amint akadémiai székfoglaló előadásában Földi András professzor – Szerb Antalt parafrázálva – jellemezte, legújabb kori tagként Harmathy Attila a magyar magánjog dioszkurosainak Frank Ignácot és Wenzel Gusztávot, Grosschmidot és Szászy-Schwartzot, Világhy Miklóst és Eörsi Gyulát is felvonultató impozáns névsorához tartozott.^{vi} Aki – amint azt pedig az emlékére az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszéke, Harmathy professzor úrnak az MTA melletti másik szakmai pátriája által szervezett konferencián Szeibert Orsolya professzorasszony, a Tanszék vezetője is kiemelte – nem csak a legnagyobb távlatokat fürkésző kíváncsiságával, kérlelhetetlen szakmai alaposágával és igényességével, alázatával és szerénységével, széleskörű tudományos és irodalmi műveltségével, valamint gondolkodásának iskolateremtő erejével tűnt ki közösségéből, hanem azzal is, hogy környezetét – főként hallgatóit és a fiatalokat – folyamatosan és fáradhatatlanul mélyebb összefüggések feltárására, a kontextus megértésére, a jogász tevékenység társadalmi és gazdasági következményeinek a belátására, azaz: gondolkodásra ösztönözte. Ezen – a kollégák, tanítványok és pályatársak által szinte

kivétel nélkül erényeként emlegetett – törekvéséről ő maga is beszélt abban a rövid videóban, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia készített vele az Akadémiai Érdeméremmel 2019-ben történt kitüntetése alkalmával.^{vii}

Ezirányú feladatának és felelősségének teljes tudatában az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszéke az akadémiai-egyetemi világban jól ismert, Magyarországon ugyanakkor talán kevésbé elterjedt formát választott Harmathy Attila professzor, akadémikus úr emlékének és szellemiségének gondozására, fejlesztésére, továbbvitelére és -örökítésére. Aktuális tudományos problémák megtárgyalásához is keretül szolgáló „memorial lecture” keretében emlékezett meg nagy elődjéről, amelyet először, de kimondottan hagyományteremtő szándékkal szervezett meg 2022. október 5-ére. Az első Harmathy Attila Memorial Lecture-t meghívott előadóként Hugh Beale professzor, a University of Warwick professor emeritusa, a University of Oxford vendégprofesszora, a Harris Manchester College senior kutatója és nem utolsó sorban az ELTE ÁJK díszdoktora tartotta, aki – egyebek mellett – tagja volt az európai szerződési jog vizsgálatára létrehozott bizottságnak (Commission on European Contract Law), együtt szerkesztette az Európai Szerződési Jog Alapelveit (The Principles of European Contract Law) Ole Lando professzorral, és aki mint jelentős nemzetközi kapcsolat és mint személyes barát is fontos szerepet töltött be Harmathy Attila életében.

Az eseményt Sonnevend Pál egyetemi tanár, az ELTE ÁJK dékánja és Nemzetközi Jogi Tanszékének vezetője nyitotta meg. A dékán úr elismerően beszélt a Kar virágzó nemzetközi kapcsolatrendszeréről, hangsúlyozta egyúttal azt is, hogy milyen elévülhetetlen érdemeket szerzett annak kiépítésében és fejlesztésében Harmathy Attila, aki már a rendszerváltás előtt, a viszonylagos elszigeteltség idején is határokon átívelő ismertségnek örvendő sokat tett azért, hogy az intézményt a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolja. Hugh Beale professzort is ő hívta első ízben a Karra, 1990-ben.

A dékán úr után Szeibert Orsolya egyetemi tanár, az ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszékének vezetője köszöntötte az esemény résztvevőit és Hugh Beale professzor urat, méltatta továbbá Harmathy Attila munkásságát és személyiségét is. Elmondta, hogy a Tanszék – jó utódként, ahogyan a jelen írás bevezetőjében magam is írtam – elkötelezett Harmathy Attila emlékének és intellektuális-tudományos alapállásának ápolása, az általa kijelölt út követése mellett. Ebben a szellemben szervezett a Tanszék konferenciát az emlékére 2021. április 21-re (az erről készült beszámoló a Polgári Jog 2023/7-8. számában olvasható), és indította útjára a Harmathy Attila Memorial Lecture eseménysorozatot is. Elmondta még, hogy Harmathy Attila professzor úr szellemiségét azzal lehet a legtartósabban megőrizni, ha az általa felállított szigorú mérce szerint kutatjuk tovább a polgári jognak azokat az alapkérdéseit, amelyeknek hosszú pályafutása során ő maga is kiemelt figyelmet szentelt. Elmondta továbbá, hogy Harmathy professzor úr – miként Sonnevend Pál is felelevenítette – elengedhetetlenek tartotta a nemzetközi jelenlétet, ennek megfelelően pedig számos nemzetközi szervezetben volt tag. Ebből a körből származik együttműködése az első memorial lecture előadójával, Hugh Beale-lel is, akit Szeibert Orsolya mindezeket követően bemutatott és felkért előadásának megtartására.

Előadásában Hugh Beale professzor úr a jogösszehasonlítás eszközeivel lényegében azt a kérdéskört járta körbe, hogy miképpen érvényesül változó körülmények között a civilisztika szerződések teljesítését előíró ősi parancsa, azaz, hogy hogyan befolyásolja a körülmények változása a szerződések teljesítésére vonatkozó univerzális kötelezettséget. A „polikrízis” korában, a közel- és a talán már-nem-is-annyira-közelmúlt történéseinek ismeretében és tapasztalatai alapján – időrendben visszafelé haladva elég csak utalni a háborúkra, a gazdasági és energiaválságra, a koronavírus világjárványra, vagy korábban a 2008-as pénzügyi összeomlásra – aligha találhatott volna ennél aktuálisabb, valódi alapkérdéseket érintő természeténél fogva egyszersmind Harmathy Attila érdeklődésére is bizonyosan számot tartó témát (amellyel ráadásul legalább a devizaalapú kölcsönszerződések kapcsán maga Harmathy professzor úr is foglalkozott^{viii}).

Előjáróban Beale professzor felidézte, hogy milyen intenzív eszmecsereket folytatott Harmathy Attilával a British Council angol és magyar jogászokból verbuvált munkacsoportjának tagjaként a régi Ptk. felülvizsgálatával kapcsolatosan, még a 90-es évek elején. Mint elmondásából kiderült, beszélgetéseik során különösen sok szót váltottak arról, hogy rendelkezik-e az angol jog a magyarba közvetlenül átültethető megoldásokkal, amennyiben pedig igen, ám az erre tett kísérletek végül mégis

kudarcba fulladnának, akkor annak vajon a jogi, vagy inkább a társadalmi és a gazdasági struktúrákban rejlő okai lennének-e. Merthogy – és ezt Hugh Beale a magyar hallgatóság számára különösen szívmengető módon egy, Vékás Lajos Harmathy professzor úr emlékére írott nekrológiájából^{ix} származó idézettel is alátámasztotta – Harmathy Attilát mindig is a jogi jelenségek mögött zajló társadalmi és gazdasági mozgások érdekelték. Ezért választotta a tiszteletére rendezett első memorial lecture témájának Hugh Beale is a körülmények szerződésekre gyakorolt hatását, azaz a „change of circumstances” (CoC) doktrínát.

Amely elfogadása vagy elutasítása tekintetében, mint kifejtette, a kontinentális és a common law jogrendszerek között látszólag egyértelmű és következetes határvonal húzható: amíg ugyanis a doktrína érvényesülésének ilyen vagy olyan formában az előbbieknél szinte mindegyike teret enged, addig az utóbbiaknak csaknem egyike sem. A különbség pedig korántsem csupán a jogtechnika, sokkal inkább a jogpolitika, valamint az azt alátámasztó társadalomfilozófia szintjén érhető tetten; abban a társadalmi-gazdasági szerepben ugyanis, amit a kontinentális és az angolszász jogrendszerek országai az államnak és a magánfelek szerződéseinek szánnak. A CoC doktrínáját elismerő kontinentális országok annak legitimitásióját rendszerint valamilyen közpolitikai célban, például a gyengébb fél vagy a rendes üzletmenet védelmében látják. Az elv alkalmazásától idegenkedő angolszász jogok szerint ehhez képest egy szerződés bíróság általi módosítása az állam magánviszonyok közé történő nemkívánatos beavatkozását valósítaná meg. A két típusú megközelítés éles szembeállítását, de még csak összehasonlítását is nehezíti ugyanakkor, hogy még a CoC kontinentális jogokban ismert formációi között is eltérések figyelhetők meg, továbbá, hogy a koronavírus járvány idején a bíróságok több esetben is a CoC-hez funkcionálisan hasonló jogintézményekkel – például a lehetetlenüléssel – kísérelték meg a kezelni a felmerülő gazdasági és jogi problémákat.

Mondanivalóját Beale professzor a továbbiakban a CoC doktrína, valamint a koronavírus terjedése miatt foganatosított állami intézkedések összefüggései köré fűzte fel. Mint kifejtette, a koronavírus elleni védekezés jegyében a legtöbb ország speciális korlátozások bevezetésére kényszerült, mindez pedig előzetesen már létrejött szerződések nagy tömegére gyakorolt jól érzékelhető hatást. Éppen ebből adódóan tartotta érdemesnek egymással összevetni, hogy hogyan értékelték a körülmények változásából eredő igényeket egyrészt a CoC-re való hivatkozást lehetővé tévő, illetve az azt megtagadó országok bíróságai; másrészt, hogy milyen – egymásnak esetlegesen ellentmondó, vagy egymással épphogy konvergáló – irányvonalak rajzolódtak ki a CoC-t egyébként elismerő jogrendszerek ítélkezési gyakorlatában. Véleménye szerint az összehasonlítás ezen módszerai mentén ragadhatóak ugyanis igazán meg a vizsgált országok és jogrendszerek közötti közpolitikai és filozófiai különbségek, amelyek végső soron lényegét tekintve világítanak rá arra, hogy mit gondolnak ezekben az országokban és jogrendszerekben a szerződésekről és az államról.

A vizsgálat során rá kellett jönnie azonban, hogy a doktrína tényleges alkalmazásában még a CoC-t elviekben egységesen elfogadó kontinentális jogok között is számottevő különbségek mutatkoznak. Akadtak például olyan bíróságok, amelyek a körülményekben beállott változásokat – akár annak kiterjesztő értelmezése révén – a lehetetlenülés körében értékelték, akkor is, ha a szerződés maga ténylegesen nem is lehetetlenült. Illetve, amelyek a körülmények változása miatt hozzájuk forduló szerződéses felek érdekeit és kötelezettségeit eleve nem is a CoC, hanem más, de ahhoz hasonló jogintézmény segítségével próbálták meg kiegyensúlyozni. Más bíróságok jelentősen szűkítették a CoC doktrína hatókörét, eltérő követelményeket támasztva a körülmények változásának komolysága és a felek által vállalt kockázatok mértékével szemben. Nem volt egységes mindezekben túlmenően az sem, hogy milyen jogkövetkezményeket ítélt meg egyes bíróságok a körülmények változásából következő érdeksérelem esetén. A kimutatott különbségeket előadásában Hugh Beale részletesen is tárgyalta.

[13] A clausula rebus sic stantibus rendszerében gondolkodó magyar jogász számára e részletek közül is különösen tanulságos volt hallani – egyebek mellett – az ezzel rokon, de a Ptk. formulájával teljes mértékben mégsem azonosítható jogintézményekről. Mint amilyen például a Németországban kialakult – majd ott el is vetett és a CoC-val helyettesített – „hardship”, vagy a CoC alkalmazásától zsigerileg tartózkodó angol bíróságok által a híres koronázási ügyben kimunkált, a kontinentális jogokba pedig sikeresen átültetett „frustration of purpose”, amelyek a magyar polgári jog lehetetlenüléséhez állnak

talán a legközelebb. A Ptk. szigorú konstrukcióját ab ovo adottnak venni hajlamos magyar jogász figyelmét okkal kelthette fel továbbá, hogy a kontinentális jogokban is mennyire eltérő a bíróságok mozgástere a felek szerződéses viszonyába való beavatkozás vonatkozásában. Bizonyos polgári törvénykönyvek például elismerik ugyan a CoC doktrínát, de a felek megállapodásának hiányában a bíróság a szerződést megszüntetheti csupán, de nem módosíthatja. Ezzel szemben létezik a témának olyan variációja is, amely a szerződés bírósági módosításának a megszüntetéshez képest elsőbbséget tulajdonít, és van, amelyik inkább semleges marad. Vannak továbbá olyan polgári jogok is, amelyek a felek előzetes tárgyalásának tulajdonítanak jelentőséget a CoC jogkövetkezményeinek levonása körében. Miként Beale professzor megjegyezte, az előzetes egyeztetést az Európai Szerződési Jog Alapelvei eredetileg egyenesen a felek felelősségalapító kötelezettségévé tették volna.

Hugh Beale professzor ezt követően tért rá a CoC-vel összefüggő egyik legfontosabb kérdésre, hogy tudniillik mennyire mutattak hajlandóságot a doktrínát elismerő országok bíróságai a felek szerződésének módosítására, a szerződéses jogviszonyba történő tényleges beavatkozásra. Amint ugyanis elmondta, ez még CoC-re való hivatkozást engedő jogrendszerekben sem volt automatikus. A jogkövetkezmények alkalmazásához a körülmények változásának Németországban például olyan mérvűnek kell lennie, amely mellett az eredeti feltételek szerinti teljesítés már nem lett volna összeegyeztethető a jog és az igazságosság követelményeivel. A CoC-ra alapított igényeket Németországban ebből adódóan rendszerint elutasítják. Akárcsak Hollandiában, ahol a polgári törvénykönyv tartalmaz ugyan CoC klauzulát, amelyet viszont a holland bíróságok annyira ritkán alkalmaznak, mintha a holland polgári jog egyáltalán el sem ismerné ezt a lehetőséget. Érdekes példaként említette még Tajvant, amelynek polgári joga a körülmények komoly változását követeli meg a szerződésmódosítási igény megalapozottságához, az egyedi esetek szintjén a bíróságok azonban könnyen döntenek végül a jogviszonyba való beavatkozás mellett.

Hugh Beale előadásának tanúbizonysága szerint a koronavírus járvány idején a vizsgált országokban változó intenzitást mutatott a különleges intézkedésekben megnyilvánuló jogalkotói aktivitás is. Számos országban igyekeztek a jogalkotók szabályozással könnyíteni a szerződéses kötelezettségek teljesítése jelentette terheken, például a fizetési határidők jogszabályi úton történő meghosszabbításával, a bérleti szerződések felmondására vonatkozó lehetőség korlátozásával, illetőleg kamat és bérleti díj csökkentésekkel. Az egyes országok közötti különbségek e tekintetben szerinte főként abban nyilvánultak meg, hogy milyen mélységben nyúltak bele a nemzeti jogalkotók szabályozással a magánszemélyek szerződéseibe, illetve, hogy a különleges intézkedések alkalmazása révén mindkét fél érdekeinek védelmére, azaz egy egyensúlyi állapot visszaállítására, avagy csupán az egyik fél megtámogatására törekedtek-e. Amint kifejtette, ez utóbbi kérdést a kontinentális jogalkotók többnyire hatékonysági szempontok alapján döntötték el az egyik fél kiségitése javára, mivel biztos eredményekkel szolgáló, gyors megoldásokra volt szükségük.

A járványhelyzet megszűnésével nagy kérdés lesz Beale professzor szerint a CoC alkalmazásának utóélete. Olasz- és Németországban arra számítottak például, hogy a tapasztalatokból okulva a bíróságok lényegesen aktívabbak lesznek majd a covid utáni világban. A CoC doktrína mindazonáltal még a kontinentális jogrendszerek egy részében is mindössze „legal transplant”, egy másik ország jogrendszeréből átvett jogtechnikai megoldás. A jogalkalmazás konvergenciájáról beszélni tehát már csupán ebből adódóan sem feltétlenül lehetséges.

Mint Hugh Beale elmondta, kutatása során maga is azon töprengett, hogy a CoC doktrínához való hozzáállások közötti különbségek – mennyire hajlandóak a bíróságok elfogadni az arra való hivatkozást és ennek alapján beavatkozni a szerződéses viszonyokba – ennek, tudniillik a legal transplant jellegnek, vagy inkább a kockázathoz való eltérő viszonyulásnak tudhatóak-e be. Álláspontja szerint ez a kérdés nem dönthető el egyértelműen, és valószínűleg nincs is rá fekete vagy fehér válasz, hiszen nehéz volna megmondani, hogy a különbség lényegi, vagy csak technikai természetű-e. A kutatás végére az mindenesetre világossá vált számára, hogy a kontinentális és a common law országok közel sem választhatóak el olyan élesen egymástól, mint azt a koronavírus járvány előtt gondolta, noha bizonyos fajta distinkciók azért mégiscsak tehetőek. Amíg a kontinentális bíróságok többnyire a szerződés fenntartására, megőrzésére összpontosítanak, addig angol bíróságok nagyobb kockázatvállalást várnak

el a felektől és a szerződés helyett inkább az üzlet védelmét helyezik előtérbe. Ennek háttérében pedig vélhetően egyrészt az angol bíróságok előtt megjelenő nagyvállalatok gazdasági ereje, másrészt az áll, hogy egy fizetéképtelen helyzetből Angliában könnyebben talpra lehet állni.

Előadását – amely után a hallgatóságnak lehetősége volt kérdezni tőle, ezzel a lehetőséggel a hallgatóság pedig élt is – Hugh Beale a Harmathy Attilára való emlékezéssel zárta. Saját bevallása szerint teljes és következetes anyaggal szeretett volna tisztelni előtte, ehhez képest – saját ítélete szerint – csak puzzle darabokat hozott. Mindezt azonban nem bánta: ezeknek az összerendezését értelmes, koherens képpé Harmathy Attila is minden bizonnyal élvezte volna, sőt, maga járt volna élen a bizonytalan kérdések felfejtésében, tisztázásában, valamint kollégái, tanítványai és pályatársai további kutatásokra való ösztönzésében, hiszen Harmathy Attila mindig is kedvelte az értelmes vitát és a puzzle darabok összeillesztését.

Török Soma

ⁱ Harmathy Attila: Az állam gazdasági szerepváltozásának jogi tükröződése. In: Tolnai Márton (szerk): *Értekezések, emlékezések*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 5. o.

ⁱⁱ Harmathy Attila: Az állam gazdasági szerepváltozásának jogi tükröződése. In: Tolnai Márton (szerk): *Értekezések, emlékezések*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 6. o.

ⁱⁱⁱ Földi András: Emlékezés Grosschmid Bénire (1851-1938), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára. Kézirat. www.real.mtak.hu/159595/1/Grosschmid_B%C3%A9ni_F%C3%B6ldi_2023.pdf

^{iv} Vékás Lajos: *Fejezetek a magyar magánjogtudomány történetéből*. Budapest, ÓRAC, 2022. 37. o.

^v Harmathy Attila: Az állam gazdasági szerepváltozásának jogi tükröződése. In: Tolnai Márton (szerk): *Értekezések, emlékezések*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 6. o.

^{vi} Földi András „Grosschmid Béni és az antik jogok” című előadását lásd www.youtube.com/watch?v=YMnloLhs-Q8&t=828s

^{vii} Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=Cn-k-NPwRN4>

^{viii} Harmathy Attila: Szerződésmódosítás – devizaalapú kölcsönszerződés. *Jogtudományi közlöny*. 2016/11.

^{ix} Vékás Lajos: In memoriam Harmathy Attila (1937-2022). *Jogtudományi Közölny*. 2022/9.